

Gyócsi Ádám¹

A 18. SZÁZADI ELLENREFORMÁCIÓ
ESZTERHÁZY JÓZSEF POSTHUMA MEMORIÁJA ALAPJÁN

ABSTRACT

The 18th century Counter-Reformation based on the Posthumous Memoirs of József Eszterházy.

Through his trusted men, Eszterházy continued the court's Counter-Reformation policy throughout his dominions, albeit on a small scale. He supported his own Catholic Church, sometimes at the expense of Protestant churches, and he also enlisted the help of settled Slavic and German settlers to do this. His brother Ferenc assisted him in this endeavour and continued his legacy after his death. However, his son was less enthusiastic, so he entrusted his secretary to fulfil his legacy according to his wishes. Although the Memoria only describes the struggles of Protestants living on the Eszterházy estates due to the landlord's religious policy, a tangible, albeit incomplete, positive change in the lives of Protestant denominations occurred in the „long 18th century” with the 1781 Edict of Tolerance, which was completed in 1848.

Keywords: Eszterházy, protestants, (free) practice of religion, settlers, managers

Az értekezésben egy kevésbé ismert latin nyelven íródott munka: a *Posthuma memoria Josephi Esterházyi de Galantha, perpetui comitis de Frakno, etc.* (a továbbiakban: *Memoria*)² alapján igyekszem némi betekintést adni a 18. századi dunántúli reformátusok és – kisebb mértékben – az ugyancsak ott élő evangélikusok mindennapi életébe.

- 1 Gyócsi Ádám, történelem–latin szakos bölcész, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárának levéltárosa, Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Kutatási területe: kuruc kor, Thököly Imre mozgalma, Pray György munkássága, e-mail: gyocsia@gmail.com
- 2 Magyarul: „Galántai Eszterházy József, Fraknó örökös grófja stb. hátrahagyott/halála utáni emlékezete.”

A dunántúli protestánsok 18. századi történetével foglalkozó rövid bevezetőt követően először ejtenék néhány szót a mű címében szereplő Eszterházy Józsefről, ezután pedig magáról az íróról. A *Memoria* rövid tartalmi ismertetését követően pedig a könyvben szereplő, a téma szempontjából releváns szövegrészeket magyarázatokkal ellátott tartalmi kivonata alapján kívánom bemutatni a dunántúli Eszterházy-birtokokon élő protestánsok mindennapjait – a 18. század első feléből. Végül egy rövid konklúzióval zárom le az értekezést.

BEVEZETÉS

Az 1711. április 30-án megkötött szatmári békekötésnek a vallásügyre vonatkozó III. pontja – miszerint „a király a vallás dolgában az országnak törvényes szabadságát megvédi, annak gyakorlását az ország jogai, szabadságai és törvényei szerint Magyarországon és Erdélyben a jogosan megillető javadalmakkal együtt megengedi, s a megkegyelmezettek előtt nem zárja el annak útját, hogy sérelmeiket akár a király, akár az országgyűlés elé terjeszthessék” – alapján a protestánsok nyugalmasabb időkre számítottak, de hamar megtapasztalhatták, hogy ez a várakozásuk hiú ábránd maradt.³

A Rákóczi-szabadságharcot követő évektől kezdve ugyanis nem akadt olyan protestáns főnemes, aki patrónusként felkarolta volna a református vagy éppen az evangélikus „országglakosok” védelmét, miként tette ezt korábban Bocskai István fejedelemtől (1557–1606) kezdve Thököly Imre (1675–1705) kuruc fejedelmig bezáróan számos ismert történelmi személyiség. Ezzel párhuzamosan tanúi lehetünk annak, hogy a vármegyék apparátusaiban is lecserélték a protestáns tisztviselőket.⁴ A korábbi nyílt fegyveres konfliktusok⁵ helyébe a karhatalom erejével végrehajtott kemény és erőszakos intézkedések léptek.

Annak ellenére, hogy a vallás szabad gyakorlását az országgyűlési törvények szabályozták,⁶ a „libera religio” az ezekbe foglalt paragrafusok előírásai szerint volt csak lehetséges, illetve megengedett a protestánsok számára – még hozzá szűkebb-tágabb mérvű korlátozásokkal és megkötésekkel. A dunántúli terület egy részén pedig, ahol korábban a Török Hódoltság egy része terült el – lévén, hogy a törvények meghozatalának idején az a terület nem tartozott a Királyi Magyarországhoz – kizárólag a király kegyétől függött a vallásszabadság ügye.⁷ Jól jellem-

3 THURY Etele: Egyházunk múltja. Adatok a régi dunántúli református egyházkerület történetéhez. VI. In: *Protestáns Dunántúli Lap*. VIII. évf. (1897), 789.

4 SZABÓ Előd: „Jól vagyon, mert az Istennek így tetszett”. A Dunántúli Református Egyházkerület története a kezdetektől a türelmi rendeletig. Pápa, 2020, 260.

5 Gondoljunk itt a helyi lutheránusok ellen is felállított eperjesi vérsztörvényszékre vagy a református prédikátorok gályarabságára stb. az 1671–1681 közötti ún. gyászévtizedben stb.

6 Az 1681. évi XXV–XXVI. és az 1687. évi XXI. törvénycikkekről lásd: Magyar törvénytár 1657–1740. évi törvénycikkek. Fordította és bevezetésekkel ellátta: TÓTH Lőrincz, Budapest, 1900, 285–287. és 349.

7 SZABÓ 2020, 261.

zi a kialakult helyzetet, hogy a Dunántúli Református Egyházkerületnek hosszú ideig püspöke sem volt Hodosi Sámuel (1654–1748) rövid idejű püspökségét követően (1708–1710).⁸

Mindeközben számos helyen – a karhatalom segítségével – protestáns templomokat romboltak le, egyházi épületeket foglaltak le, tanítókat, lelkészeket úztek el – felszámolva az adott hely szabad vallásgyakorlatát.⁹

Az 1712–15-ös országgyűlés 30. törvénycikkelye ráadásul szentesítette az 1681. és 1687. évi törvényeket értelmező királyi magyarázatokat, amelyek szerint a szabad vallásgyakorlás országgyűlési tárgyalása megszűnt és minden népesebb protestáns összejövetel tilossá vált.¹⁰ A Helytartótanács 1723-as felállítását követően a helyzet még tovább romlott, mivel a vallási ügyeket az a legfelsőbb kormánysszerv vette át, amelynek tagjai túlnyomó részben nem voltak megértőek a protestánsok irányában.¹¹

A helyzeten nem segített az 1721 és 1722 között ülésezett Mixta Religionaria Commissio sem, avagy magyarul Vallásügyi Vegyesbizottság, amely a különféle konfessziójú egyházak helyzetének leírására és meglévő problémáik orvoslására alakult meg. Ez egy katolikusokból, reformátusokból¹² és evangélikusokból álló vegyesbizottság volt, de érdemi előrelépést ez sem hozott – tagjai egymással sem tudtak összedolgozni. Pár évvel később a korban mérőöldkőnek számító Carolina resolútiók jogi szinten is megszilárdították az eddig fennálló felekezeti rendszert és gyakorlatot, anélkül persze, hogy érdemben kedvező változást értek volna el a protestánsok számára.¹³

8 THURY 1897, 790.

9 SZABÓ 2020, 262.

10 TÓTH 1900, 462–464.

11 SZABÓ 2020, 272.

12 A bizottság munkájában a református tagok közül Ráday Pál (1677–1733), II. Rákóczi Ferenc (1677–1735) egykori kancellárja számított a legprominensebb résztvevőnek.

13 A I. Carolina Resolútiót (magyarul: Károly király döntését) 1731. március 21-én adta ki az uralkodó III. Károly, és ezzel II. József (ur. 1780–1790) türelmi rendeletéig szabályozta a protestánsok jogait. A rendelet értelmében az evangélikusok és a reformátusok szabad vallásgyakorlata az egész ország területén csak magán-vallásgyakorlat formájában volt megengedhető. Nyilvánosan a protestánsok csak ott gyakorolhatták vallásukat, ahol az 1681. évi soproni országgyűlés XXVI. törvénycikke (artikulusa) ezt lehetővé tette, vagyis az erről a törvénycikkről elnevezett artikulás helyeken. A máshol élő protestánsok a helyi katolikus plébános felügyelete alá tartoztak, neki kellett (pénzben és természetben) fizetniük az előírt kötelezettségeket. A katolikus egyházi hatóságok a protestáns egyházak felett is felügyeletet gyakoroltak, így katolikus püspökök hatásköre volt dönteni a protestánsok házassági pereiben. Továbbá katolikus és protestáns személy csak katolikus pap előtt köthetett házasságot. Mindeközben a protestánsok katolizálását szorgalmazták, a katolikusok protestáns hitre térését ellenben a lehetséges mértékig akadályozni törekedtek. Az állami alkalmazottaknak ún. dekretális esküt kellett letenniük, amely tartalmazta Szűz Mária és a szentek nevét is. Az által, hogy erre a protestánsok hitbeli meggyőződésből fakadóan nem voltak hajlandóak, tehát nem esküdhettek meg, számukra gyakorlatilag lehetetlenné vált a hivatalviselés. A Carolina Resolútió kiváltotta mind a protestánsok, mind a túlzó katolikusok heves tiltakozását, ennek ellenére egészen 1781-ig érvényben maradt. (Mályusz Elemér: *Magyarország története a felvilágosodás korában*, Budapest, 2002, 300–304.) A II. Carolina Resolútiót 1734. október 20-án adta ki III. Károly, amely mind az evangélikusok, mind a reformátusok részére 4-4

Az üldöztetések eredményeképpen az 1730-as évekre a két református egyházkerületben, a Dunántúli és Felsődunamelléki Református Egyházkerületben – a korábbi időszakokhoz képest – jelentősen visszaesett a kálvinista gyülekezetek száma. A dolgozat helyszínéül szolgáló Eszterházy birtokok is e két, 1734-től – amikor az utóbbi beleolvad az előbbibe – pedig egy egyházkerületnek (a Dunántúli Református Egyházkerületnek) a pápai, komáromi, valamint tatái egyházmegyéiben feküdtek.

Ahogy az eddigiekből kitűnt, (Habsburg) III. Károly magyar király (ur. 1711–1740) uralkodása alatt – a várakozások ellenére – nem lett jobb a protestánsok helyzete, de lánya, Mária Terézia (ur. 1740–1780) királynő regnálása alatt sem volt könnyű az életük. Az ő korszakát „csendes vagy vértelen ellenreformációnak” is hívják a történelemtudományok, mert a protestánsok vallásügyi helyzete nem változott számottevően, vagy éppen bizonyos szempontból még rosszabbodott is.¹⁴

A forrásunkban szereplő időszakot (1715–1749) követően további kellemetlenségekkel néztek szembe a protestáns felekezetek: egymást érték az élet minden területén az erőszakos cselekedetek (üldözések, templomfoglalások stb.) és adminisztratív korlátozások (püspökök eltiltása a vizitációtól stb.).

A korszakban a katolikusok és a protestánsok közötti feszültség az alsóbb néprétegekig is eljutott és meghatározta a mindennapokat. Mire elérkezünk a türelmi rendelethez, addigra már az erőteljes kimerülés jellemzi a térség protestáns gyülekezeteit, amelyek lelkészekben, tanítóknak, anyagi javakban, vallási épületekben stb. egyaránt nagy hiányt szenvedtek.¹⁵ A dunántúli protestánsok életét azonban nem csak a hivatalos politikai irányzat, hanem Padányi Bíró Márton (1693–1762) veszprémi katolikus püspök is megnehezítette a korban, aki missziós területnek tekintve a Dunántúlt, maga is hozzájárult – „féktelen ellenreformációs igyekezetével” – a lakosság felekezeti arányainak megváltozásához a katolikus lakosság javára.¹⁶ Ebben a légkörben íródott az itt kor- és vallástörténeti forrásul szolgáló Memoria.

AKIRŐL A MEMORIA SZÓL: ESZTERHÁZY JÓZSEF

A mű az Eszterházy család egyik tagja, Galántai¹⁷ Eszterházy József (1682–1748) életének állít emléket, aki Esterházy Ferenc (1641–1683) semptei főkapitánynak és

szuperintendens választását engedélyezte, és ennek alapján történt a magyarországi protestáns egyházkerületek megszervezése, mely lényegében 1920-ig érvényben volt. Jó néhány helyen az I. Carolina Resolutio által előírt kötelező eskü miatt a hivatalokba nem találtak megfelelő számú protestáns jelöltet, így a rendelet szó szerinti értelmezése megbénította volna a közigazgatást. Ebből kifolyólag II. Carolina Resolutio úgy rendelkezett, hogy a protestáns tisztviselő jelenlétében az eskü szövegét fel kell olvasni, de mégsem kell őt arra kényszeríteni, hogy annak szavait utánamondja. (Ifj. Bartha János: *A tizenharmadik század története*, Budapest, 2000, 118.)

14 SZABÓ 2020, 303.

15 SZABÓ 2020, 357.

16 TUSKÉS GÁBOR–KNAPP ÉVA: *Népi vallásosság Magyarországon a 17-18. században*. Források, formák, közvetítők, Budapest, 2001, 344.

17 Pozsony vármegyei település az Eszterházy család ősi fészke volt, amely sosem vált családi központtá, inkább szimbolikus hely maradt.

Somogy vármegye ispánjának, valamint Thököly Katalinnak (1655–1701), Thököly Imre (1657–1705) kuruc fejedelem nővérének volt a középő fia.¹⁸

1682-ben született Pápán. 1693-tól viselte a rátóti prépost titulust, majd címzetes apát lett, később, 1697-től a nagyszombati egyetemen bölcseletet, 1700-tól a római *Collegium-Hungaricum*-ban teológiát, 1701-től pedig Bécsben magánúton matematikát és hadászatot tanult. A bécsi udvari politikában szintén szerepet vállalt, mint valóságos belső tanácsos. Itthon Komárom vármegye főispánjának, valamint 1733–1741 között a horvát dalmát és szlavón pro-rexnek, azaz bánnak a tisztségét töltötte be, hogy ezt követően 1741-től haláláig a királyi kúria bírása, azaz országbíró legyen. 1705-ben belépett a hadseregbe, ahol a kurucok és bátyja, a kuruc generális ellen harcolt a Rákóczi-szabadságharc idején. Az 1716–18-as osztrák–török háborúban ugyancsak részt vett. 1721-től főstrázsamester (őrnagy), 1739-től lovassági tábornoki rangot viselt. Ott találjuk az 1737–1739-es újabb osztrák–török háborúban Bosznia területén, majd végül az osztrák örökösödési háborúban (1740–1748). 1748-ban halt meg Pozsonyban.

Személye uradalmi-szerke Komárom vármegye benépesítőjeként és újjáépítőjeként is ismert volt. A római katolikus egyház buzgó híveként egyházát bőkezűen támogatta. 1720-ban – érdemei elismeréseképpen – adományul kapta a szövegben gyakran előforduló pápai uradalmat, majd 1727-ben megvásárolta a szintén ugyanott sokszor olvasható tatai nagybirtokot, ahol 1744-ben kapucinus kolostort és templomot is építtetett. Katonai és/vagy politikai tevékenységéből kifolyólag megfordult többek között Itáliában, a németek lakta területeken, Sziléziában, Boszniában, Bécsben stb. – világlátott arisztokrata hírében állt,¹⁹ akinek életét a *Memoriában* saját belső embere tartotta fontosnak megörökíteni.

A MEMORIA ÍRÓJA: KOLINOVICS GÁBOR

A mű szerzőjének a horvát ősökkel rendelkező Kol(l)inovics Gábort (1698–1770) tarthatjuk,²⁰ akinek személyét a 18. századi történetírók között említhetjük. A latinul író nemzedék egyik utolsó alakja, Katona István (1732–1811), aki Pray György (1723–1801) kortársaként a nagyszombati jezsuita tudós-történetírók közé tartozott, 42 kötetes híres *Historia critica*-jában a neves alkotók között említi Kolinovicsot, és egy rövid összefoglalást ad róla, megemlítve a szóban forgó könyvet is:

18 Bátyja, Antal (1676–1722) katonatiszt, aki részt vett a török elleni harcokban és 1698-ban török hadifogságba kerülve, a hírhedt Héttorony, törökül Jedikula utolsó magyar foglyaként vált ismertté. Később kuruc tábornagy lett, aki elkísérte II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) vezérlő fejedelmet török száműzetésébe. A szövegben is szereplő öccse, Ferenc (1683–1754) Borsod vármegye főispánja volt, valamint főlovászmester, illetve tárnokmester.

19 BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye és Komárom*, Budapest, 1907, 488; *Új Magyar Életrajzi Lexikon II. D–GY*, Főszerk. MARKÓ László, Budapest 2001, 443.

20 Életére, munkásságára, emlékezetére lásd még: KOLINOVICS Gábor: *Chronicon militaris ordinis equitum templariorum... de Patria, vita, fatis, et scriptis Autoris commentatus est...* Edidit Martinus Georgius Kovachich Senquiciensis, Pestini, 1789, 1–140.

„A nemes senkőci Kolinovics Gábor írta nekem 1769-ben küldött levelében, hogy ő (értsd: Kolinovics) éppen a 71. életévét töltötte be, tehát 1698-ban született és 1768-ban halt meg.²¹ A szőlőművelés és a mezőgazdasági munkák kipróbálását követően – miként maga mondta – mivel más dolgokra éreztem elhívátva magam, nyomban a humán tudományok elvégzése után (1715) 54 évvel ezelőtt, életemet műveltebb tudományok művelésével töltöttem. Idejének legnagyobb részét a koráról szóló kéziratok készítése kötötte le, amelyeket a könyvkötő mester 13 kötetben 2361 papíron vont össze. 1754-ben adta ki Nagyszombatban Eszterházy József Postuma memoriáját. Kovachich György²² pedig az ő kézírataiból a Chronicon templariorum mellett 1790-ben Budán 8-ad rétből tette közzé a Novam Hungariae periodumot, azaz az 1741-ben Pozsonyban tartott országgyűlésen történekről szóló híradást.”²³

Még a szabadságharc idején a kuruc hadak elpusztították apja senkőci birtokát, ezért egy időre el kellett hagynia a lakhelyét – ez a gyerekkori esemény későbbiekben mély benyomást tett rá. Szentgyörgyön, Pozsonyban és Nagyszombatban tanult. Rövid ideig a piarista rend tagja is volt (1715–1716), fél évig pedig pálos novícius. Élete során volt jószágigazgató, uradalmi intéző, írnok, ügyvéd, valamint a Királyi Tábla hites jegyzője is. Mindeközben fokozatosan vált és alakult történetíróvá. Eszterházy József országbíró íródeákjaként eljárhatott a 1741. évi híres országgyűlés²⁴ üléseire, s ezekről naplót is vezetett, amelyet – mint fentebb említettem – az úgyszintén senkőci születésű tudós Kovachich Márton György adott ki, és amely a mai napig elsőrangú forrásmunkának számít.²⁵

Noha kéziratban maradt, ismertsége miatt ugyancsak fontos a *Commentarii* című munkája, amely az 1701–1720 közötti évek magyar történetét foglalja magába, annak is túlnyomó része a szabadságharc időszakát mutatja be, és egyben a népi kuruc szemlélet sok vonását örököltette át az utókorra.²⁶ Kolinovics segédletet is

21 Az 1768-as évszám elírás, 1770 a helyes dátum.

22 Értsd: Kovachich Márton György (1744–1821).

23 „Kolinovits Gábel, nobilis Senquiciensis, datis ad me litteris 1769. se 71. aetatis annum terminasse scripsit, natus igitur fuerit sub an. 1698. mortuus 1768. Gustatis, inquit ipse, vineaticis et agriculturae laboribus, quod ad alia se destinatum observaret, vitam statim a terminatis 54 ante annos humanitatis studiis (1715) meliores inter litteras triui, ac confecit chirographa, suorum res patrias temporum maximam partem denarrantia, 2361. philiris per 13. volumina per bibliopolum coactis. Edidit ipse Postumam memoriam Iosephi Eszterházy, Tirnauiae 1754. Georgius autem Kovachichius ex eius MSS. praeter chronicon templariorum, vulgavit Nouam Hungariae periodum, seu comitia, Posonii 1741. celebrata. Budae 1790. 8.” (KATONA István: *Historia regni stirpis Austriae*, Tomulus XX. Ordine XXXIX. 1740–1780, Pestini, anno 1809, 970.)

24 Az 1741. évi pozsonyi országgyűlésen – a Habsburg Birodalmat fenyegető osztrák örökösödési háború idején – hangzott el a hagyomány szerint a magyar nemesek részéről a „vitam et sanguinem”, azaz „életünket és vérünket” felkiáltás a királynő trónjának megvédésére.

25 *Új Magyar Életrajzi Lexikon* III. H–K, Főszerk. MARKÓ László, Budapest, 2002, 1021–1022.

26 Lásd: KOLINOVICS Gábor: *Commentariorum de rebus Ungaricis Libri XIII. Ubi Gesta Ab Anno, MDC-Cl. ad annum MDCCXX. [...] accuratissime summa recensentur*. Senquiczii, 1752. Egyetemi Könyvtár. Ms. G. 86.

összeállított ehhez a munkájához, amelyben 620 dokumentummásolat van, ebből 505 dokumentum az 1703–1711 közötti időszakból.²⁷

Önmagára a *Memoria* elején – a kibővített címlapon – a következőképpen hivatkozik: „Magának az odaadó pártfogoltnak igyekezetével és munkájával”.²⁸ Ez a megfogalmazás – még ha a neve elhallgatásával is – összetéveszthetetlenül felfedi előttünk a *Memoria* készítőjének személyét.²⁹

A KÖNYV ISMERTETÉSE

A *Memoria* címlapja alapján megállapítható, hogy a jezsuita felleghvárnak nevezett Nagyszombatban került kiadásra 1754-ben, miként a címe is mutatja, már Eszterházy József halála után.

Az alábbi részekből áll:

– Az Ad lectorem³⁰, azaz az olvasó megszólítása, amelyben röviden beszél az olvasónak elhivatottságáról:

„Hogy minemű ösztönzéssel kezdtem bele ebbe a munkába, hogy ezt az élet-rajzot részletesen megírjam, bármennyire is – az elbeszélés több helyén – jól lehet könnyen kikövetkeztethető, mégis itt ezen a ponton is a kitérőkön túl és azok mellett megemlíteni gondoltam. Már 1731-től kezdve egy népes családdal³¹ éltem nagyobb részt Eszterházy írnokaként; és minthogy a legpazarabb jótéteményeknek gyenge erőm miatt másként nem tudtam volna megfelelni, nemsokára ettől az időtől kezdve elkezdtem számba venni azokat, amelyek a legjobb mecénás (értsd: Eszterházy József) emlékezetének az utókor számára történő ajánlására szolgálnak; és hogy ezen elhatározásaimtól elálljak, a hálás lélek igyekezete addig nem engedte, amíg ugyanő élete az isteni előrelátás ki-fürkészhetetlen elrendelése által végét nem ért, és ez az írás egyszersmind végül el nem készült.”

– A POSTHUMA MEMORIA JOSEPHI C. ESTERHÁZI DE GALANTHA, Judicis Curiae Regiae per Ungariam. Ingressus, azaz a magyarországi országbíró

27 Lásd: KOLINOVICS Gábor: *Fulcrum Commentariorum de Rebus Hungaricis seu instrumenta literaria publica, sexcentis plura [...]*. Senquicziú, 1742. Idib. Maius. Egyetemi Könyvtár. Ms. G 87.

28 „Studio et opera devoti ipsius clientis.”

29 KOLINOVICS Gábor: *Posthuma memoria Josephi Esterházy de Galantha*, Tyrnaviae, 1754, címlap.

30 „Quo impulsu laboris istud aggressus sim, ut Vitam hanc prolixius pertexerem; quantum libet pluribus Narrationis locis conjectatu proclive sit, isthic attamen extra, et praeter ambages censui memorandum. Ab Anno jam CID DCC. XXXI. numerosa cum Sobole vixi majorem partem ab Esterházy manu; atque cum beneficiis profundissimis aliter per virum tenuitatem respondere nequirem; ex eo mox tempore, quæ ad commendandam posteritati Optimi Macenatis facerent memoriam, dispicere caepi; nec ab iis cogitationibus desistere grati animi studium sivit unquam, quoad & vita ejusdem inscrutabili providentia divina Decreto ad exodum pertingeret, scriptio simul hæc, sua donanda tandem foret coronide.” Uo., *Ad Lectorem*.

31 Szó szerint: „számos sarjjal”.

gróf galántai Eszterházy József hátrahagyott emlékezetéhez szóló bevezető,³² amelyben céljairól a következőképpen ír:

„A lélek arra ösztönöz (engem), hogy átadjam az utódok ismeretének a származás, az erények, a tudomány és a viselt dolgok tekintetében legjelesebb férfiú, gróf Eszterházy József emlékét. Nem pedig történetesen az, hogy minden kor által a művelt embereknek kitaposott eme ösvényt, nehogy az evangéliumi méccsessel felérő erény a véka alatt rejtőzzön, csak azok mellőzzék, akik sohasem néztek utána Homérosz Hérodotoszának, Xenophón Küroszának, a nikomédiai Arrianosz és Quintus Curtius Rufus Nagy Sándorának, Cornelius Tacitus Julius Agricolájának,³³ vagy eme osztály más íróinak.”

- A *Liber I. Gesta privata*, azaz az első könyv, amely a magánéletéről szól.
- A *Liber II. Gesta togata*, azaz a második könyv, amely a hivatali életéről szól.
- A *Liber III. Gesta bellica*, azaz a harmadik könyv, amely a katonai pályájáról szól.
- A *Liber IV. Gesta religiosa*, azaz a negyedik könyv, amely a vallásos cselekedeteit gyűjti össze.
- A *Series instrumentorum literalium, quibus in hac narratione praecipuae usi sumus. Ordine chronologico*, amely a könyvben szereplő okmányokat tartalmazza, kronologikus sorrendben, mint pl. kéziratos hivatalos levelek stb.
- A *Catalogus auctorum hac in lucubratione citorum*, amely a munkában idézett szerzők katalógusát foglalja magában, mint pl. antik szerzők, nyomtatott anyagok stb.
- A *Manuscripti ipsis in narrationibus usurpati*, amely során a könyvben használt kéziratokról beszél. Ezek között szerepel saját maga latin nyelvű ön-életírása is stb.
- Az *Index rerum et verborum accuratus ordine alphabetico*, amely ábécés rendben öleli fel a könyvben előforduló fogalmakat és neveket.

A fentebb említett IV. könyvben (205–270. oldal) találhatóak a protestánsokra vonatkozó részek is. A leírt eseményeket – mint jeleztem – a *Carolina resolútiók* (1731 és 1734) kiadása előtti és utáni légkörben kell elhelyezni. Egy olyan ember tollából származik az írás, akinél (a gyerekkori traumatikus eseményekből is fakadó) előítélet a buzgó ellenreformációs igyekezettel párosult. A protestánsokkal szembeni hangvétel ennek megfelelően elfogult és szigorú, valamint nem egyszer sértő hangvételű – mindez a korban nem volt ritka.

32 „Viri Sanguine, Virtutibus, Doctrina, Gestis Clarissimi Josephi comitis Esterhazii memoriam, posterorum tradi notitiae urget animus; Non id temere quidem, quod ab omni aeo tritam Eruditus hanc Semitam ne lucernae ad instar Evangelicae, virtus lateret sub modio, ignorent illi duntaxat, qui Herodoti Homerum, Cyrum Xenopontntis, Arriani Nicomediensis, & Q. Curtii Rufi Alexandrum Magnum, Julium Agricolam Taciti Corneli; aliosve hujus classis scriptores nunquam inspexerint.” Uo., 1.

33 Ókori történetírók és műveik.

Most pedig rátérek az általam kiválogatott egyes szövegrészletek tartalmi összefoglalására,³⁴ amelyek betekintést nyújtanak az Eszterházy-birtokokon – a 18. század első felében – élő acatholicus, azaz nem katolikus vallású alattvalókkal szemben tanúsított ellenreformációs politikába.

A PROTESTÁNSOK HELYZETÉNEK BEMUTATÁSA A *MEMORLÁBÓL* VETT
ÖSSZEFOGLALÓ ÉS KIVONATOS PÉLDÁK ALAPJÁN

Kálvin szentélyének lerombolása Mezőörsön

1715-ben József Mezőörs nevű falujában,³⁵ amely a Kisalföldön, a gesztesi uradalomhoz tartozott, Kálvin követői, miután templomukat elragadták tőlük, egy másik fából álló építmény felépítésébe kezdtek. A terület örökös földesura, Eszterházy József, az ezredével innen nem messze töltötte akkor a nyarat, és atyai módon intette a földesúri függésben lévőket, hogy hagyjanak fel azzal, amit éppen csinálnak, igényt pedig csak arra tartsanak, amit előjáróik jóváhagynak; amit eddig felhasználtak, azt bontsák le és fordítsák más hasznos dologra. Nem hallgattak azonban rá s tovább építették a katolikus templomhoz hasonlatos építményt. Hogy elvegye a jobbágyok kedvét ettől a pimaszságtól, mintegy hatvan, római katolikus vallású, szláv származású³⁶ lovas segítségével arra kényszerítette a parasztokat, hogy saját kezükkel rombolják le az újonnan épült templomukat, és a falu közepén égessék el az összehordott anyagokat.³⁷

Cél: a kálvinisták Pápáról történő eltávolítása

Ferenc testvérevel egyetértésben a császártól 1718. november 5-én felhatalmazást kért József a veszprémi terület közhatósági elöljáróságának,³⁸ hogy az a király nevében rendelje el, hogy a helvét hitvallásúak költözzenek az artikuláris helyekre, ha nem akarnának ezután magán-vallásgyakorlatot tartani, imaházat pedig, valamint a lelkész házat és az iskolákat az Eszterházy testvéreknek, tehát e föld urainak, rendelje oda. Ennek okán, 1719. február 16-án, a pápai reformátusok a császárhoz folyamodtak, hogy panaszaiknak hangot adjanak az udvarba küldött Kene-

34 Mindegyik részt egy zárójelbe foglalt megközelítőleges címmel vezetem be. Az adott rész datálását a szövegbe betoldott évszámmal jelzem. Az egyes részek időrendben követik egymást. Az adott – sokszor pejoratív – szófordulatokat (pl. Kálvin követői stb.) igyekeztem megtartani.

35 A falu Győrtől 20 kilométerre helyezkedik el. Pannonhalmától keleti irányban, 12 kilométerre. A református templom 1788-ban épült újjá.

36 Gyakori eljárás volt egyes arisztokrata aulikus földesuraknál (Így Eszterházy Józsefnél is), hogy a helyi protestáns, főleg magyar nemzetiségű lakosok megregulázására sokszor katolikus, szláv vagy német telepeseket, illetve fegyveres katonákat „vetett be” – az adott szituációban ez megbízható módszernek mutatkozott. (Gondoljunk csak a bécsi udvar megosztó politikájára, és a különböző nemzetiségek, felekezetek egymás ellen való kijátszására.)

37 Uo., 209–210.

38 A vármegyei tisztikarról van szó.

sei³⁹ Istvánon, a hely művelt, közkedvelt nemes lakosán, a Kálvin-szekta (sic!) Dunántúli Református Egyházkerület első főgondnokán keresztül, miszerint „ők a vallás gyakorlásától, amire már 1526 óta Pápán állandóan gondot viseltek, mindazáltal valójában a grófok fonák információi végett kiadott királyi felhatalmazás által el lettek tiltva, méghozzá jogtalanul; most már az imaházat és az iskolát követelik vissza fenyegetések közepette, ezért kérik a hatalmasok elleni védelmet, az eredeti állapot visszaállítását; és azt, hogy az Eszterházyakat az 1715. évi törvény XXX. cikkelye⁴⁰ által felállított bizottsághoz küldjék el.”⁴¹ A császár meghagyta, hogy a kérelmezők az időközben meghozott királyi rendeletnek (amelyet a szelíd gróf urak⁴² jártak ki) tegyenek eleget, és a mondott bizottság döntése által álljanak készen a közben felfüggesztett (vallás)gyakorlásra.⁴³ A reformátusok szabadon gyakorolhatták itt így mindaddig a vallásukat, amíg a Gondviselés – József testvérének, Ferencnek a révén, aki Károly nevű fiát, az esztergomi főegyházmegye papját is segítségül hívta ehhez – Kálvin gyomjainak (sic!) a terjesztésétől meg nem szabadította később Pápát – József halála után.⁴⁴

39 Másképpen: Kenessey István (1677–1750). Tagja volt az országgyűléseknek, és az 1715-ben kiküldött vallásügyi bizottságnak is. Életére, megbízására és tevékenységére lásd: KÖBLÖS József: Keservesen panaszkodni kényszerítettünk. A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején. In: *Acta Papensia* 2006/1–4.

40 1715. évi XXX. törvénycikk kimondja, hogy „a vallás dolgában megújításra kerülnek az 1681-ik évi 25-ik és 26-ik valamint 1687-ik évi 21-ik törvénycikkek”. (TÓTH 1900, 463.)

41 „Se a religionis exercitio, quod ab Anno jam cı. ı. XXVI. Papae obierint constanter, mandtao quidem Regio verum ad sinistras Comitum informationes elargito vetitos citra Juris via; Oratorium jam, & Scholam repeti non absque minis; orant idcirco protegi se contra Potentes, restitui in integrum; Esterháziisque ad comissionem Art. XXX. Anni cı. ıccc XV. Statutum relegari.”

42 Értsd: az Eszterházyak.

43 A status quoról szóló 1719. december 5-én kelt királyi rendeletről lehet szó, amely szerint mindennek „in status quo” kell, hogy maradjon a végleges vallásügyi intézkedésig.

44 KOLINOVICS 1754, 211–212. Ez a szóban jelzett történet még azzal a kérvénnyel indult meg, amelyet a grófok az uralkodóhoz nyújtottak be 1718 őszén. Ebben elismételték mindazt, amit már 1715-ben is előterjesztettek, miszerint Pápán csak addig volt vallásgyakorlata a reformátusoknak, amíg itt végvár állt, miután pedig a törökök kiűzésével a végvárakat lebontották, és a katonaságot is kivonták innen, a pápaiak jogtalanul folytatták még mindig vallásgyakorlatukat, mert az 1715. évi 30. törvénycikk továbbra is fenntartotta a megelőző törvényeket és érintetlenül hagyta a meglévő földesúri jogot. Így arra kérték a grófok a királyt, adjon utasítást a vallásgyakorlat beszüntetésére, valamint a templom, az iskola és a parókiák elvételére, a prédikátorok és a rektor pedig olyan helyre távozzanak, ahol a törvény megtűri szolgáltatukat, és a városban csak, mint magánemberek maradhassanak. Az épületek elvétele a grófok szerint azért is volt jogos, mert azok földesúri telken álltak. 1718. november 5-i keltezéssel ki is adatott a királyi rendelet, amely helyt adva a földesurak kérésének, arra utasította a vármegyét, hogy a vallásgyakorlatot szüntesse be, a templomot, parókiákat és az iskolát vegye el a reformátusoktól, és azok kulcsait a grófoknak adja át, a prédikátorokat s az iskolamestert pedig arra kényszerítse, hogy onnan artikuláris helyre távozzanak. (TÓTH Endre: A pápai református egyház története, Budapest, 1941, 125–126.) Ugyanakkor a reformátusok is felküldték kérésüket a királyhoz. Ebben röviden megint arra hivatkoztak, hogy Pápán nem a végvár miatt volt szabad vallásgyakorlat, hanem országgyűlési végzések által. Az ügy az 1715. évi 30. törvénycikkkel kiküldött bizottság elé került. (Uo., 128.) Annak okán, hogy a véghelyi állapottal kapcsolatos engedélyt a református vallásgyakorlat 150 évvel megelőzte, 1719-ben végül megkap-

Tolna település papot kapott

1741-ben Eszterházy József hitbuzgalma miatt a tatai uradalomhoz tartozó új tolnai telepesek megkapták a kért lelki gondozót, aki a szertartásokat a másik szomszédos faluban, Tarjánban⁴⁵ is el fogja majd végezni, és „ennek tévúton bolyongó juhainak⁴⁶ a római akolba való visszavezetéséről⁴⁷ kíván majd gondoskodni.⁴⁸

Szákszendi⁴⁹ temploma a lelkész gaztette miatt elkerült a reformátusoktól

József felszámolta a gesztesi uradalom területén, Szákszendén a helvét hitvallás gyakorlását, miután 1744. március 9-én itt a Szent Józsefnek ajánlott templomot átadták a katolikusok számára, a helyi lelkészt pedig elűzték, akit egy súlyos bűnnel vádoltak meg. Miután az úriszék előtt kikérdezték, az igazságtól való félelmében, minden holmiját, amit csak tudott, illetve feleségét, és gyermekeit magával ragadva késő éjszaka eltávozott a településről. Ennek ismeretében az Eszterházy család intézője Szákszendre sietett, és kérésére – a rendelkezésére álló parasztok segítségével – átvette a templom lepecsételt kulcsait. Ezt követően mindenféle félreértés elkerülése végett kijelentette, hogy a templomot a továbbiakban Kálvin követőinek sohasem fogja átengedni.⁵⁰

Az Istenszülő Szűzanya iránt elkövetett bűntettek könnyeket csaltak ki Józsefből

Ugyancsak 1744 során, József Szűz Máriának unokatestvérének, Erzsébetnél való látogatásának ünnepén⁵¹ éppen Pozsonyban tartózkodott az irgalmas rendi testvéreknél, amikor a nagytiszteletű bazini Naymar János római katolikus lelkész atya gyülekezet előtt kemény szavakkal illette az eretnekeket⁵² (sic!), akik az Isten-

ták az engedélyt a reformátusok a vallásgyakorlat status quo alapján történő folytatására és ennek a rendeletnek a következtében 1752-ig birtokában is voltak annak. Később a könyvben nem kerül megemlítésre, hogy 1730-ban Eszterházy József a vármegye segítségével szólította fel a reformátusokat birtokjoguk igazolására, illetve a telek átadására. A reformátusok tiltakoztak a felszólítás ellen, és tiltakozásuk során ismételten a status quóra hivatkoztak. Ellenben maguk a reformátusok is jól tudták, hogy a birtoklás kérdésében jogi értelemben a földesúrnak is igaza volt. A telek valóban visszakövetelhető volt, ezért voltak kénytelenek az egyetlen lehetséges eszközbe, a status quoról szóló királyi rendeletbe kapaszkodni. (Uo., 128.) 1752-ben azonban azzal az indokolással, hogy az 1718-as királyi rendelet nem lett végrehajtva, a grófok új intézkedést kértek – noha az 1718-as rendelet 1719-ben bizonyos mértékben már hatályát veszítette –, hogy az ominózus rendeletet hajtásáig végre, amit meg is tettek, így a helyi nyilvános vallásgyakorlat egy időre véget ért. (Uo., 227.) 1752. május 12-én szűnt meg a református igehirdetés, majd 31 évvel később, 1783. május 11-én délután indulhatott meg újra. (Uo., 230.)

45 Tatabányától 9 kilométerre fekszik északkeleti irányban.

46 Értsd: protestáns.

47 „errantibus per devia hujus Oviculis Romanum redundis in Ovile”

48 Uo., 228.

49 Mai Komárom-Esztergom vármegye.

50 Uo., 233.

51 Sarlós Boldogasszony (latinul: Visitatio Beatae Mariae), az áldott állapotban lévő Mária ünnepét a XIII. századtól kezdve július 2-án tartja a katolikus egyház; liturgikus neve „Szűz Mária látogatása Erzsébetnél”.

52 Értsd: a protestánsokat.

szülő Szűzanya szobrát Zsolnán máglyára rakva nyilvánosan elégették, ezt megelőzően Besztercebányán kötelet is vetettek rá. Városokat, falvakat raboltak ki, de még több kárt akartak okozni, és becsmérőleg azt hajtogatták, hogy „bármilyen bálványnál semmi sem szelídebb”.⁵³ Mária személyének kizárását követelték az egyébként törvényes hit formulájából. Amikor meghallotta ezeket a Mária tiszteletére felesküdt József, könnyekre fakadt. Ügyelve azonban nyilvánosság előtt erényesség látszatára, lelkiállapotát az arca elé tartott kendővel palástolta el.⁵⁴

József a Bajon és Környén élő alattvalókat mindenüktől megfosztotta

1745-ben az éppen Sziléziában hadakozó⁵⁵ József utasítására a tatari uradalom falujában, Bajon, valamint a gesztesi uradalom falujában, Környén, azokat a helyét hitvallású alattvalókat,⁵⁶ akik vonakodtak helyesebb belátásra térni, azaz áttérni, elűzték, és helyükre római katolikus vallású, elsősorban a Kisalföld környékéről származó földművesek⁵⁷ kerültek.⁵⁸

Környén elvették a templomokat a kálvinistáktól

József parancsára Környén, 1746. január 2-án, a kapucinus rendház előjárójának és a törvényhatóságok tisztjeinek kíséretében megjelent Schmitt Gábor esperes, aki egyben Tata mezőváros plébánosa is volt, és a templom ajtaja előtt nyilvánosan felszólította Naszályi Andrást, a hely református lelkészét, hogy adja vissza a kulcsokat. Ő azonban tiltakozás közepette ezt megtagadta. Ennek ellenére Schmitt, miután a lakatosmesterek kinyitották a kaput, mégis belépett és elfoglalta a templomot, amelynek középső részénél egy bizonyos gerendán az alábbi felirat volt olvasható: „Ez a ház gyűlöli a haszontalanságot, szereti a békét, bünteti a bűnöket, megtartja a jogokat, dicsőíti a jókat.”⁵⁹ A szentélyben az oltár helyén egy díszítetlen asztal állt, ahol ivópajtások (sic!) borral és kenyérrel áldoztak.⁶⁰

Anyagi juttatásokat kapott a környei templom és parókia

Amikor József 1746 folyamán Pestre eltávozott, Balog Ferenc uradalmi kormányzó Knirsch Józsefnek, az erdőség fővigyázójának és Prusinszki Pálnak, a majorság gondnokának, és általa a környei, a somlói, az oroszlányi, a kecskédi⁶¹ lakosoknak értésére adta: hogy az a szándéka az, hogy a visszaszerzett környei egyház anya-egyház legyen, míg a további 3 hely annak filiái, azaz leányegyházai legyenek,

53 A reformáció egyik előfutára Rotterdami Erasmus (1466–1536) nyomán: „idolo quopiam nil mitius”.

54 Uo., 234.

55 A Habsburg örökösödési háború (1740–1748) zajlott ekkor.

56 A 17. század folyamán az arisztokrata Csákyak által le- és betelepített reformátusokról van szó.

57 A németekről van szó.

58 Uo., 235.

59 „Haec domus odit Nequitiam, amat pacem, punit Crimina, conservat Jura, honorat bonos.”

60 Uo., 236–237.

61 Német telepeseket maga Eszterházy József telepítette be a településre.

mihamarább papnak kell jönnie, a református lelkésznek pedig el kell mennie, a plébániához pedig egy hozzáillő épületet kell felépíteni. Negyed jobbágytelkenként egy ölnyi fát kell biztosítani a jobbágyoknak, amelyet el kell szállítaniuk a Dunához, amelynek az árából a templom és a plébánia helyreállításához szükséges dolgokat megvásárolhatják.⁶²

József Kocson és Igmándon⁶³ visszakérte a templomokat

Nyílt levélben 1746. január elseje körül kijelentette József Kocs és Igmánd református alattvalóinak, hogy: „A törvények erejénél fogva és a királyok bőkezűségével a földesurakra ruháztatott át a templomokat érintő jog is, az pedig nem illeti meg a természetüknél fogva az ilyesfajta átruházásokra, és előjogokra képtelen alattvalókat. A templomok kegyura a földesúr, akinek akarata ellen nem helyezhetik el máshova a plébánost vagy a lelkészt, és nem is történhetnek meg a szokásos vizitációk, de fordítva is igaz, emlékeztetheti, sőt kötelezheti őt a klérus a templomok és plébániák fenntartására, aki ezért nem vitatja a földesúri jogot; a templomokat a kálvinista és lutheránus alattvalók ingyen használják és az urak hálájától függnék; nem vonható kétségbe, hogy ezek a templomok nem kálvinista, hanem római-katolikus épületek; és ezeket mindazonáltal az alattvalók látogatják, miután (eddig) egy hitvány kocsmában (sic!) kényszerült jelen lenni az Úr a szentségeknél, ami teljesen ellenkezik a józan ésszel; kéri tehát és egyben utasít, hogy a kálvinista alattvalók ezeket a templomokat a katolikusoknak azonnali hatállyal adják vissza.”⁶⁴

Kocs és Igmánd településeken visszakérték a templomok kulcsait

Eszterházy ugyancsak 1746-ban elküldte Schmitt Gábort és Hajméli Andrást, a gesztési törvényhatóság vezetőjét, hogy mindkét település templomának kulcsait vegyék vissza. Ők úri felhatalmazással Igmándra érkeztek, és a reformátusok ellenkezése ellenére visszakérték a kulcsokat. A tiltakozók szerint a karzatot és a holmikat nem lehet olyan gyorsan kivinni a templomból, ezért hosszabb időt kell számukra biztosítani, még ha a kulcsokat mindenképpen vissza is kell nekik adniuk. Kérték ezért, hogy a mondottak kivitelének idejére a templom maradjon nyitva. Ezt követően Schmitt Hajmélival Kocsba ment, ahol összegyűltek már

62 Uo., 238–239.

63 Ma Komárom-Esztergom vármegye.

64 „Collatum Terrestribus Dominis indultu Legum, Regumque munificentia Jus in Templis etiam, non vero id competere subditis, natura sua collationum talismodi, ac Prærogativarum incapacibus. Patronum Templorum Terrestrem esse; quo in vito, Plebanus, vel Minister haud illocatur, neque solite fieri queant visitationes; vice vera moneri hunc, quin stringi per clerum posse, ad Templorum, Paræciarumque conservationem, nec ideo Terrestrium hic fumit Jus in controversiam; Usum Templorum Calvinianis, Lutheranisque subditis esse gratuitum, pendereque a Dominorum gratia; In dubium vocari haud quire, Templis ista non Calvinianas, sed Romano Catholicas esse structuras; Et Nihilominus hæc frequentari a subditis, Domino in Gurgustio exili, sacris adesse coacto, prorsus a ratione dissentire; Petere igitur se, ac mandare, ut subditi Calviniani hæc Templis Catholicis protinus restituant.” Uo., 240.

érkezésükre az helyi előljárók, akik a lelkész távollétére hivatkozva megtagadták tőlük a kulcsok átadását, és ekkor az alábbiakra emlékeztette őket Schmitt: „Az örökös (földes)úr felhatalmazása egyenesen nem a lelkészhez, hanem az alattvalókhoz szól; így nem a küldöttek, hanem a küldő van kijátszva, kétségtelenül az fog történni, hogy hazamenetele után hazakerülnek Tatára⁶⁵ a kulcsok, (ha most nem történne meg) semmiképpen sem fogják később megkapni azokat.”⁶⁶

Önként meghozták a korábban megtagadott kulcsokat

Schmitt az előbbieik okán Tatára, Hajméli pedig Igmándra dolgavégezetlen tért vissza. Az éj közepén mégis elvitték Schmittnek mindkét helyről a templomok kulcsait, de nem vette át azokat, mivel véleménye szerint a főfelhatalmazás a főküldöttre⁶⁷ vonatkozott, de azért írásbeli tanúbizonyságot állítottak ki arról, hogy az éjjel mikor vitték elje a kulcsokat.⁶⁸

A kocsi és az igmándi templomokat a katolikus rítus szerint szentelték fel

A következő napon, Tatán mégis átvette Schmitt a kulcsokat, és a templomok közül a Kocson lévő, november 19-én a Szentháromság tiszteletére, míg az igmándit a rákövetkező hajnalban Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelte fel. Mindkét szentélyt Nagy Mihály plébános gondjaira bízta.⁶⁹

Vétkeztek a lutheránus oroszlanýiak

Oroszlány falut, amely Oroszlánkő váráról kapta a nevét, most a Fehérhegy környékéről⁷⁰ bevándorolt szláv lakosság lakja, amely teljes mértékben lutheránus vallású. 1745-ben meghalt a helyi lelkész, és helyére akkor Krizsár Dávid nevű parasztember került. Ehhez azonban senkinek nem kérték ki az engedélyét. Eszterházy ezért teljes joggal haragra gerjedt, minthogy az alattvalók ezt Balog Ferenc és a földesúr ismételt engedélye nélkül merészelték megtenni. József ezért 1746-ban a tatái várhoz hívatta az oroszlanýiakat, akik könyörögve álltak színe elé, hogy tetteket vagy elkendőzzék, vagy – ha erre nem lennének képesek – mentesíteni próbálják.⁷¹

Megbüntették az oroszlanýiakat

Eszterházy szóban és írásban szemükre hányta a semmibe vett birtok- és főkegyúri jogot, valamint az engedelmesség és jobbagyi kötelezettség megsértését, és

65 Értsd: a földesúrhoz.

66 „Mandatum Domini Haereditarii directum non ad ministrum, sed subditos; ELudi sic non mis-sos, sed mittentem; Eventurum indubie, ut post se domum, Tatam ferantur claves, neutiquam tamen (ni nunc fiat) postmodum acceptandae”. Uo., 240–241.

67 Értsd: Hajmélira.

68 Uo., 241.

69 Uo., 241.

70 A Prágától északnyugatra húzódó, ún. Fehér-Hegyről lehet szó.

71 Uo., 242.

ezért büntetésül kapták, hogy égessenek ki 12 mészégető kemencét, és a majki karmalduli remeteség hasznára szállítsák oda, nyíltan jelezve: „a lelkész beiktatása épp úgy, mint magának az ágostoni hitvallásnak a gyakorlása az imaház birtoklásával együtt, egyedül csak a földesúr jóakarától függ; teljesen felszámolható, amikor csak úgy tetszik.”⁷²

Bizonyos feltételekkel fogadták el a lelkészt

József a kulcsok birtokában – még mindig 1746-ban vagyunk – meghagyta az oroszlányiaknak, hogy várják meg, mit határoznak majd róluk. Közben pedig a lelkész magáról adott írásbeli kötelezvénnel (reverzálissal) kezkeskedett arról, hogy „ő semmit sem fog, semmilyen módon elkövetni a római katolikus plébánia-templom ellen, sem a birtok és főkegyúri jogok ellen, a kulcsokat pedig, amelyek megtartását a kegyelmes földesúr kegyétől bizton reméli; ismét vissza fogja adni, ha még egyszer visszakerik őket; sőt, ha ráparancsolna, akkor a legkészségesebben és legalázatosabban fel fog hagyni magának az ágostoni hitvallás gyakorlásával.”⁷³ Balog Ferenc erre elküldte Palásthy József uradalmi ügyvédet a kulcsokkal és szintén egy írásos kötelezvénnel együtt Oroszlányra, hogy az ott összegyűlt helyi lakosok előtt (bizonyos körülmények megváltozása esetén ugyanis semmi sem tiltja, hogy a döntés is megváltozzon),” adja át az imaház kulcsait a lelkésznek, a magával hozott irattal együtt. Szóban azt is hozzá tette, hogy mindenki köteles megtartani az írásban rögzített feltételeket, nehogy a szabad vallásgyakorlásba vett remény romba dőljön, ha azokból bármi is sérülne.⁷⁴

Az oroszlányiak tisztességesen kifizették a büntetést

Palásthy előadását követően hiába kérték a helyi lutheránusok, hogy enyhítsék a rájuk kiszabott büntetést, nem maradt számukra más hátra, mint hogy nekikezdenek a munkának. Ennek következtében a lehető leghamarabb nemcsak kiegyeztek, hanem Majkra el is szállítottak egy tucat mészégető kemencét.

Környén és Tolnában új plébánosok lettek

A betelepült környei lakosok úgy döntöttek, hogy saját német plébánost tartanak, nehogy vadak módja szerint éljenek itt Magyarországon. Miután az előbbi plébános eltávolításában egyetértettek az érintett illetékesek, Szevitkovich Mátyást, az eddigi tolnai plébánost jelentette be hivatalosan Balog, mint utódot, és a győri Stehenics János általános helynöknek hagyta hátra annak eldöntését, hogy ki lép-

72 „Ministri aequae Inductionem, ut cum oratorii possessione ipsum Augsanae confessionis exercitium uni duxat inniti Domini terrestres benevolentiae; Tollendum penitus, quandocunquevisum fuerit.” Uo., 242.

73 „Nil in Ecclesiam Romano-Catholicam, Paraeciae, nil Domini, & Patronatus Jura ullo modo commissurum; claves autem, quas obtinendas a benignissimi Terrestris gratia confideret; restitutum iterum quandocunque fuerint repetitae; Imo si mandetur, ab ipso Augustanae Confessionis Exercitio promptissime, ac devotissime cessaturum.”

74 Uo., 243.

jen Tolnában az imént említett személy helyére. Továbbá hozzátette, hogy a dadi templomot elvették a reformátusoktól, és Eszterházy József földesúr kívánsága szerint úgy ott, mint Szenden és Kocson plébániák alapításába kell kezdeni, Dadhoz Bokodot, Szendhez pedig Szákot kell majd filiaként kapcsolni. E helyekre rátermett (sic!) plébánosokat kell kinevezni.⁷⁵

Császár és Dad templomának kulcsait is átadták a reformátusok

Schmitt Gábor 1747. szeptember 30-án Császárra érkezett, hogy a földesúr felhatalmazásával elkérje az ottani templom kulcsait, amelyeket a helyi közösség előjárói és Szokolai Mihály – aki ezen a helyen szolgált 25 éve református lelkészként – készséggel átadtak neki. A visszaadott kulcsokat Balog lepecsételve Prusinszki Pálhoz továbbította, és meghagyta neki, hogy a templom ledöntött székeit – a karzat kivételével – adja csak át a reformátusoknak, a kulcsokat pedig a plébánosnak, és érj el, hogy Balog nevében a templomot mihamarább juttassák vissza a római-katolikus vallás követőinek. Prusinszkinak az Uraság mellékelt leveleit is fel kellett olvasnia a lelkész és a reformátusok előjárói előtt. „A 97 éven át megszentelt templom”⁷⁶ (sic!) ily módon, Szent Péter és Pál apostoloknak szentelve, november elsején visszakerült ismét a katolikusokhoz. Hasonlóképpen történt a dadi templommal is, amelyet Balog buzgósága és rátermettsége által – még hozzá perpatvar nélkül – vettek vissza a kálvinista alattvalóktól, majd pedig november 26-án, szent ceremónia keretében megtisztították még a büntől is (sic!).⁷⁷

*József intelmeket intézett fiához, Józsefhez*⁷⁸

Az 1748-as év egyik bejegyzésénél Józsefnek a fiához intézett életvezetési útmutatásai olvashatóak, miszerint minden igyekezettel a Felséges Istenhez kell esedezni, akit minden időben tisztelni kell, hasonlóképpen a szenteket, valamint mindekelőtt az Istenszülő Szűzanyát, az ország és család védelmezőjét, hogy ők segítségükkel minduntalan jelen tudjanak lenni az életében. Meg kell becsülnie és a megfelelő útmutatások szerint követnie kell az egyházi személyeket, a papok rendjeit, kiváltképp a szerzeteseket, akik a világ vagyonának mellőzésével – az Isten felé szóló szüntelen imádságaik révén – az örök érvényesülést kívánják elérni. Végül azzal zárja a fiához szóló útmutatásait, hogy „az alattvalók, a koldusok, a szegények iránti irgalom, az alamizsnára mindig kitárt jobbal, az a mágnes, amely az égiek kegyelmét és a könyörületét hozza el nekünk.”⁷⁹

⁷⁵ Uo., 249–250.

⁷⁶ „ab annis XCVII. profanatum”

⁷⁷ Uo., 250.

⁷⁸ Ifj. Eszterházy József (1714–1759/62), vezérőrnagy.

⁷⁹ „Misericordiam erga subditos, mendicos, pauperes, cum dextra in Eleemosynas aperta femper, esse magnetem illum, qui superum nobis gratiam attrahat, miserationem.” (Uo., 257.)

Intelmeket intézett Balog Ferenchez, a titkárához is

Baloghoz, titkos titkárához és uradalmi intézőjéhez is intézett néhány gondolatot a hanyatló egészségsű József, akit súlyos betegsége sem akadályozott meg abban, hogy teljesen át ne adja magát az isteni akaratnak. Többek között meghagyta, hogy a család gesztusi és tatái uradalmaiban található templomokat, amelyeket a reformátusoktól vettek el, – pénzt nem kímélve – rendesen fel kell újítani. Továbbá, hogy a templomoknak az ortodox⁸⁰ valláshoz való visszavétele – Isten szemében szerzett dicsőség gyanánt – Balog számára elsőbbséget kell, hogy élvezzen. Arra kérte, hogy halála után legyen segítségére a fiának a vallási épületek felújításában és annak lan- kadó buzgóságának felszításában, és ha kell, még a királynőtől⁸¹ (!) is kérhet minde- hez segítséget. Végül emlékeztette, hogy az újonnan visszakerült plébániák paplakait fel kell újítani, hogy a papok tisztességes körülmények között élhessenek. Összes- ségben tehát ügyeljen arra, hogy fia további plébániákat alapítson és a megkezdett egyházi és világi építkezéseket folytassa az ő korábbi elképzelései szerint.

Az Eszterházyak visszaszereztek a tarjáni templomot

Ebben a témánkhöz kapcsolódó utolsó szövegrészben az olvasható, hogy a tarjá- ni templomot 1749-ben ismét visszaszerezték az Eszterházyak a reformátusoktól, amelyet majd restaurálni kell az érintetteknek – a többi templom módjára.

KONKLÚZIÓ

A szövegkivonatokból is jól kivehető és látható, hogy Eszterházy József uradal- mai-szerte bizalmas és megválogatott emberei (elsősorban Balog Ferenc, Knirsch Jó- zsef és Prusinszki Pál), valamint a helyi törvényhatóság tisztjei (pl. Hajméli András) és a katolikus klérus papjai (pl. Schmitt Gábor) segítségével – még gyakori távollétében is – az udvar ellenreformációs politikáját folytatta és valósította meg – csak kicsiben, al- sőbb szinten. A katolikus egyházat mindenféle módon és eszközzel támogatta, ha kel- lett, a protestáns (református és protestáns) egyházak terhére és ellenében. Mindehhez – miként olvashattuk – betelepített szláv és német telepesek segítségét is igénybe vette. Testvére, Ferenc ebben segítőtársa volt, és halála után folytatta József örökségét, fia ellenben már nem volt annyira lelkes, ezért titkárára bízta rá, hogy – akaratának meg- felelően – fia tegyen eleget az atyai örökségnek. A halálát követő közeli jövőre nézve is tehát gondoskodott arról, hogy a térség az ellenreformáció színtere legyen. Jóllehet a Memoria a vallási dolgok mellett csak az Eszterházy uradalmakban élő protestánsok- nak a küzdelmét írja le, amelyet a földesúr valláspolitikája miatt és ellen folytattak, de így is betekintést ad József uradalmaiban – a kialakuló és Magyarországra késve érkező felvilágosodás idején – a korábbi időkből átöröklött vallási türelmetlenség politikájába. Az ország különböző részein eltérő volt a protestánsok sorsa, ami nagyban függött az adott (nagy)birtokos hitvallásától is, azonban a vallások tárgyában hatályos törvények

80 Értsd: hagyományos, azaz katolikus értelemben.

81 Értsd: Mária Teréziától.

mindenkire vonatkoztak. A „hosszú 18. században” ha nem is teljes, de kézzel fogható kedvező változás a protestáns felekezetek életében majd az 1781-es türelmi rendelettel következik be, hogy aztán 1848-cal teljesedjen ki.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BOROVSKY Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye és Komárom, Budapest, 1907.
- KOLINOVICH Gábor: *Chronicon militaris ordinis equitum templariorum...de Patria, vita, Fatis, et scriptis Autoris commentatus est...* Edidit Martinus Georgius Kovachich Senquicziensis, Pestini, 1789.
- IFJ. BARTHA János: A tizennyolcadik század története, Budapest, 2000.
- KATONA István: *Historia regvm stirpis austriacae*, Tomulus XX. Ordine XXXIX. 1740–1780, Pestini, anno 1809.
- KOLINOVICS Gábor: *Posthuma memoria Josephi Esterhazii de Galantha, Tyrnaviae*, 1754.
- KÖBLÖS József: Keservesen panaszkodni kénszerítettünk. A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején. In: *Acta Papensia* 2006/1–4, 1–94.
- Magyar törvénytár 1657–1740. évi törvénycikkek, Fordította és bevezetésekkel ellátta: TÓTH Lőrincz, Budapest, 1900.
- MÁLYUSZ Elemér: Magyarország története a felvilágosodás korában, Budapest, 2002.
- THURY Etele: Egyházunk múltja. Adatok a régi dunántúli református egyházkerület történetéhez. VI. In: *Protestáns Dunántúli Lap*. VIII. évf. (1897)
- TÓTH Endre: A pápai református egyház története, Budapest, 1941.
- TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők, Budapest, 2001.
- SZABÓ Előd: „Jól vagyon, mert az Istennek így tetszett”. A Dunántúli Református Egyházkerület története a kezdetektől a türelmi rendeletig. Pápa, 2020.
- Új Magyar Életrajzi Lexikon II. D–GY, Főszerk. MARKÓ László, Budapest, 2001.
- Új Magyar Életrajzi Lexikon III. H–K, Főszerk. MARKÓ László, Budapest, 2002.